

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

КОСТЕЦЬКА ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 349.415(477)

**ПРАВОВА ОХОРОНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ,
ЗАЙНЯТИХ БАГАТОРІЧНИМИ НАСАДЖЕННЯМИ**

12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Шульга Михайло Васильович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри земельного та аграрного права, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Кулинич Павло Федотович**, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, завідувач відділу проблем аграрного, земельного та екологічного права;

– кандидат юридичних наук **Котелевець Алла Вікторівна**, Апеляційний суд Харківської області, суддя.

Захист відбудеться 27 листопада 2014 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 24 жовтня 2014 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Землі сільськогосподарського призначення, будучи одним із основних економічних потенціалів держави, відіграють не тільки економічну, а й екологічну, соціальну та політичну роль у житті суспільства.

У складі цих земель законом виокремлюються сільськогосподарські угіддя, серед яких окреме місце відведено угіддям, що мають назву багаторічні насадження. За даними Держземагентства України вони займають 1,5 %.

Терміном «багаторічні насадження» законодавець позначає самостійний вид сільськогосподарських угідь, що включає земельні ділянки та власне багаторічні насадження. Земельні ділянки, зайняті багаторічними насадженнями, відрізняються від інших сільськогосподарських угідь своїми природними, господарсько-економічними особливостями, а також характером охорони.

Правові проблеми охорони земель сільськогосподарського призначення були предметом вивчення дослідників як радянського, так і сучасного періоду. Разом із тим особливості правової охорони багаторічних насаджень як самостійного виду сільськогосподарських угідь спеціально не досліджувалися.

В умовах реалізації земельної реформи низка правових проблем у сфері охорони багаторічних насаджень останнім часом загострилися, але вони поки що залишаються поза увагою як дослідників, так і законодавця. Так, спеціальний Закон України «Про охорону земель», на жаль, містить лише загальні положення щодо охорони земель сільськогосподарського призначення і не враховує специфіку окремих сільськогосподарських угідь, у тому числі багаторічних насаджень.

Отже, зважаючи на недосконалість законодавства, присвяченого правовому регулюванню охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, та відсутність ґрунтових доктринальних досліджень з цього приводу, стає нагальною потреба детального наукового осмислення обраної тематики. Усе зазначене в сукупності й актуалізує необхідність здійснення цілісного дослідження правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

Науково-методологічне підґрунтя дисертації становлять праці таких вчених-юристів у сфері земельного та екологічного права: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, Д.В. Бусуйок, О.А.Вівчаренка, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, М.В. Краснової, Т.Г. Ковальчук, П.Ф.

Кулинич, А.М. Мірошниченка, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, Т.К. Оверковської, Л.В. Ришкової, А.К. Соколової, В.І. Семчика, Н.І. Титової, В.П. Цемко, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги, В.В. Янчука, В.З. Янчука та ін. Звертались до цієї тематики і російські науковці: В.П. Балезін, І.О. Іконицька, А.Б. Іскоян, М.І. Краснов, О.І. Крассов та інших правознавців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0111U000962).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у комплексній науковій розробці питань правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання наукового дослідження:

- розкрити сутність дефініції «багаторічні насадження»; здійснити наукову періодизацію становлення та розвитку законодавства про охорону цих угідь;

- визначити комплекс заходів, спрямованих на забезпечення правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями;

- надати правову характеристику та встановити особливості правової охорони власне багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення;

- встановити специфіку охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, у процесі їх вилучення або викупу;

- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання відносин у сфері забезпечення правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями;

- сформулювати та запропонувати необхідні зміни у сфері щодо вдосконалення правового регулювання охорони цих угідь, у тому числі в процесі застосування пестицидів та агрохімікатів.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються в процесі правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

Предмет дослідження – правова охорона

сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

Методи дослідження. Методологічною основою наукової роботи виступає сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, а саме: історичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, формально-юридичний, статистичного аналізу, логіко-семантичний, метод сходження від абстрактного до конкретного та інші. Історичний метод використано при дослідженні становлення та розвитку законодавства України, що регулює відносини у сфері охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Порівняльно-правовий – для здійснення порівняльного аналізу окремих положень законодавства України й зарубіжних країн щодо регулювання відносин у сфері правового забезпечення охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Метод статистичного аналізу став у нагоді при аналізі офіційних статистичних документів у сфері охорони кількісного та якісного стану сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Шляхом застосування логіко-семантичного методу і методу сходження від абстрактного до конкретного сформульовано поняття «правове забезпечення охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями». Формально-юридичний метод дав можливість з'ясувати зміст норм права, якими регулюються відносини у даній сфері, та визначити їх місце в системі національного права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в земельно-правовій науці України здійснена комплексна наукова розробка питань правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Відповідно до одержаних у процесі дослідження результатів на захист виносяться наступні теоретичні положення, висновки та рекомендації:

уперше:

– запропоновано визначити поняття «правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями», як систему юридичних норм і здійснюваних на їх основі заходів, спрямованих на забезпечення охорони земельних ділянок, зайнятих власне багаторічними насадженнями, а також захисту від знищення чи пошкодження насаджень, що ростуть у межах цих угідь, попередження зниження продуктивних властивостей багаторічних насаджень як самостійного виду сільськогосподарських угідь для задоволення потреб сільського господарства і громадян;

– зроблено висновок, що багаторічними насадженнями як самостійним видом сільськогосподарських угідь мають визнаватися

земельні ділянки, які призначені згідно з проектами землеустрою для закладання штучно створених тривалого циклу вирощування власне багаторічних сільськогосподарських насаджень для виробництва сільськогосподарської продукції;

– серед сільськогосподарських угідь, які іменуються багаторічними насадженнями, запропоновано виокремлювати сільськогосподарські угіддя в широкому та вузькому сенсах. У широкому розумінні – це земельні ділянки, зайняті будь-якими сільськогосподарськими багаторічними насадженнями. У вузькому – земельні ділянки, зайняті багаторічними плодовими насадженнями, які юридично оформлені як сад, виноградник, ягідник тощо;

– встановлено, що власне багаторічними насадженнями необхідно вважати сільськогосподарського призначення культури тривалого циклу вирощування, які відновлюються в процесі взаємодії людини і природи, виконують екологічні функції та виступають об'єктом господарського використання і правової охорони, нерозривно пов'язані із землею, а також стан яких впливає на стан земельної ділянки. У складі багаторічних насаджень, окрім одиночних сільськогосподарських рослин та насаджень, самостійне місце посідає порівняно велика сукупність таких рослин та насаджень, яка являє собою частину агроландшафту та займає певну площу сільськогосподарських угідь. Ця сукупність має бути юридично оформлена, тобто визнана садом, виноградником, ягідником та ін. у встановленому законодавством порядку;

– запропоновано визначення поняття «правова охорона власне багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення», під якою слід розуміти систему правових норм і здійснюваних на їх основі правових, організаційно-господарських та агротехнічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення або покращення стану власне багаторічних насаджень, їх охорону від пошкодження, знищення, інших неправомірних дій, а також негативного впливу природних процесів та антропогенної діяльності, захисту від шкідників, хвороб та бур'янів;

– наведено класифікацію заходів, спрямованих на забезпечення правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Пропонується виокремлювати дві групи, а саме: а) комплексні охоронні заходи, реалізація яких забезпечує охорону сільськогосподарських угідь та нерозривно пов'язаних із ними власне багаторічних насаджень; б) спеціальні заходи, які безпосередньо стосуються охорони власне багаторічних насаджень, що ростуть на сільськогосподарських угіддях;

– здійснено наукову періодизацію розвитку правового регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, і наведено характеристику періодів становлення та розвитку законодавства, яке регулює охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями;

– обґрунтовано висновок, що сільськогосподарські угіддя, зайняті багаторічними насадженнями, потребують особливої комплексної охорони, оскільки йдеться про необхідність охорони не тільки землі, а й власне багаторічних насаджень як окремого специфічного відновлювального об'єкта;

удосконалено:

– визначення поняття «правовий режим сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями», під яким слід розуміти встановлений правовими нормами порядок, що визначає належну поведінку носіїв земельних прав (власників та землекористувачів) стосовно цих угідь, приналежність їх певним суб'єктам, управління ними, а також компетенцію державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в регулюванні земельних відносин, спрямований на забезпечення належної охорони, раціонального і стабільного використання зазначених угідь та збереження і підвищення плононошення власне багаторічних насаджень;

– наукові положення щодо правових засад механізму відшкодування втрат сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Йдеться про чітке визначення кола суб'єктів, які зобов'язані компенсувати такі втрати, а також яким вони повинні відшкодуватися, та про забезпечення реального цільового використання бюджетних коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. Відповідні зміни та доповнення з цього приводу мають бути внесені до гл. 36 Земельного кодексу України;

дістали подальшого розвитку наукові положення щодо:

– доцільності здійснення охорони сільськогосподарських угідь (у тому числі й зайнятих багаторічними насадженнями) переважно шляхом реалізації превентивних охоронних заходів, які попереджали б необхідність проведення їх консервації й не допускали б забруднення сільськогосподарських угідь;

– правового зв'язку власне багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення із земельною ділянкою, на якій вони ростуть. Такі насадження мають визнаватися приналежністю цієї ділянки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки можуть бути використані: а) у науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень у галузі земельного права з питань правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями; б) у нормотворчій діяльності – для розробки нових і вдосконалення чинних нормативно-правових актів у сфері правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями; в) у правозастосовній діяльності – з метою поліпшення діяльності судів, правоохоронних органів, органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, у роботі спеціальних центральних органів державної влади та їх регіональних структурних підрозділів; г) у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Земельне право», «Аграрне право» у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися та були схвалені на засіданнях кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні положення роботи оприлюднені в доповідях на таких всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України» (м. Київ, 19-20 травня 2011 р.), «Юридична осінь 2011 року» (м. Харків, 9 листопада 2011 р.), «Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права» (м. Харків, 9 грудня 2011 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації висвітлені у 8-и наукових публікаціях, з яких: 5 – статті, опубліковані в наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, 3 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 2-х розділів, що містять 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 188 сторінок, з них основного тексту – 164 сторінки; кількість використаних джерел – 206 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, розкриваються сутність і стан наукового розроблення проблеми, визначаються її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мета

і задачі дослідження, об'єкт і предмет, методологічна й теоретична база, формулюється наукова новизна одержаних результатів, розкривається практичне й теоретичне значення роботи, викладаються дані про апробацію її результатів.

Розділ 1. «Теоретико-правова характеристика охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Сільськогосподарські угіддя, зайняті багаторічними насадженнями, як об'єкт правової охорони» досліджується та визначається поняття багаторічних насаджень як самостійного виду сільськогосподарських угідь у складі земель сільськогосподарського призначення. Підкреслюється, що словосполученням «багаторічні насадження» законодавець позначає окремий вид сільськогосподарських угідь, зайнятих власне багаторічними насадженнями сільськогосподарського призначення.

З урахуванням характеру самих власне багаторічних насаджень, що ростуть у межах земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які законодавець відносить до самостійного виду сільськогосподарських угідь, запропоновано розглядати сільськогосподарські угіддя, що іменуються багаторічними насадженнями, у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні – це угіддя, зайняті будь-якими сільськогосподарськими багаторічними насадженнями (у тому числі технічними, лікарськими та ін.). При вузькому йдеться про земельні ділянки, зайняті багаторічними плодовими насадженнями для отримання плодів, ягід, винограду, тобто про сади, ягідники, виноградники, тутівники та ін.

Багаторічними насадженнями як самостійним видом сільськогосподарських угідь у складі земель сільськогосподарського призначення запропоновано вважати земельні ділянки, які призначені або використовуються для вирощування власне багаторічних сільськогосподарського призначення насаджень тривалого циклу вирощування, які згідно з проектами землеустрою використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції чи обслуговування аграрного виробництва.

У дисертації автор доводить, що земельні ділянки, зайняті багаторічними насадженнями, мають бути визначені в законі як сільськогосподарські угіддя, що призначені або використовуються для закладання і вирощування штучно створених деревних, кущових та трав'яних багаторічних насаджень, призначених для отримання плодово-ягідної, технічної та лікарської продукції. Головна специфічна

ознака сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, як об'єкта охорони полягає в тому, що відповідні земельні ділянки нерозривно пов'язані із власне багаторічними насадженнями, які закладені та сформовані як сад, виноградник, ягідник та ін.

У підрозділі 1.2. «Власне багаторічні насадження сільськогосподарського призначення як об'єкт правової охорони» дається характеристика таким насадженням та визначаються особливості їх охорони.

На підставі системного аналізу різних суджень, висловлених в юридичній літературі щодо правового зв'язку між земельною ділянкою сільськогосподарського призначення та власне багаторічними сільськогосподарськими насадженнями, зроблено висновок, що такі насадження слід вважати приналежністю земельної ділянки, у межах якої вони ростуть. З урахуванням змісту ч. 2 ст. 79 Земельного кодексу України багаторічні сільськогосподарські насадження мають спільний правовий режим із земельною ділянкою та і таку ж юридичну долю.

Особливість охорони власне багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення обумовлена, по-перше, їх нерозривним зв'язком із земельною ділянкою, у межах якої вони ростуть; по-друге, ці насадження відіграють роль екологічного фактора, хоча і створюються працею людини.

Автор пропонує правову охорону власне багаторічних сільськогосподарських насаджень розглядати як систему правових норм і здійснюваних на їх основі організаційно-господарських і агротехнічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення або покращення якості та породного складу цих насаджень, їх охорону від пошкодження, знищення чи іншого негативного впливу, а також захисту від шкідників, хвороб та бур'янів.

Власне багаторічні насадження, будучи так званими «змішаними» об'єктами, відновлюються в процесі діяльності людини і природи, перебувають в екологічному зв'язку із землею та іншими елементами довкілля, можуть використовуватися не тільки з господарською, а й з іншою метою (рекреаційною, природоохоронною тощо), впливають на земельні ділянки, у межах яких ростуть, та інші об'єкти природи.

У підрозділі 1.3. «Поняття та особливості правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями» доводиться необхідність забезпечення комплексної правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, як

через охорону цих угідь, так і шляхом реалізації охоронних заходів, що безпосередньо стосуються охорони власне багаторічних насаджень.

Сформульовано визначення поняття «правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями», під якою слід розуміти систему юридичних норм і здійснюваних на їх основі заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання та охорони цих угідь, а також захисту їх та власне багаторічних насаджень від шкідливих антропогенних впливів, пошкодження чи знищення, забруднення та зменшення продуктивних властивостей.

Правову охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, пропонується розглядати як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому розумінні правова охорона даних угідь являє собою систему регулятивних правовідносин, в яких опосередковуються економічні, організаційні, науково-технічні заходи, спрямовані на забезпечення збереження земель і власне багаторічних насаджень. У вузькому – це система правових приписів, які забезпечують реалізацію спеціальних заходів щодо охорони земельних ділянок, наданих в установленому порядку для закладання та подальшого вирощування і експлуатації багаторічних насаджень із метою отримання сільськогосподарської продукції.

У підрозділі 1.4. «Класифікація заходів, спрямованих на забезпечення правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями» досліджуються правові заходи, що безпосередньо або опосередковано забезпечують охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Серед них виокремлюються дві групи: 1) безпосередньо спрямовані на охорону відповідних сільськогосподарських угідь; 2) пов'язані з охороною та захистом власне багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення, що ростуть на сільськогосподарських угіддях. У першому випадку йдеться про необхідність проведення комплексних охоронних заходів, у другому – спеціальних.

До комплексних охоронних заходів пропонується віднести: державну комплексну систему спостережень; розроблення загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель; створення екологічної мережі; здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і

підвищення родючості ґрунтів; стандартизацію і нормування в галузі охорони земель та ін.

Серед спеціальних охоронних заходів слід виокремлювати ті, що: а) забезпечують підвищення врожайності власне багаторічних насаджень, б) пов'язані з боротьбою зі шкідниками та хворобами цих насаджень, а також захистом їх від пошкодження та знищення. До спеціальних заходів щодо охорони власне багаторічних насаджень треба віднести здійснення реконструкції існуючих насаджень, впровадження нових технологій вирощування багаторічних насаджень, застосування мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин від шкідників і хвороб та ін.

Особливості заходів правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, полягають у наступному: 1) за юридичною природою вони є складовою охорони довкілля в цілому та правової охорони земель і власне багаторічних насаджень зокрема; 2) характеризуються екологічною спрямованістю; 3) забезпечуються державною політикою у сфері аграрного виробництва щодо ефективного та раціонального використання земель.

У підрозділі 1.5. «Становлення та розвиток законодавства про охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями» здійснено загальний історичний огляд становлення та розвитку законодавства, що забезпечує правове регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

На підставі системного аналізу норм земельного, аграрного та екологічного законодавства щодо охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, виявлено особливості становлення законодавства в зазначеній сфері. Акцентується на тому, що на формування правового регулювання охорони цих угідь вплинув стрімкий розвиток сільськогосподарського виробництва, а також особливості та характер земельного ладу, який існував в конкретний період.

Здійснено наукову періодизацію розвитку правового регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, що дозволило виокремити декілька відносно самостійних періодів: а) перший – 1917-1922 рр.; б) другий – 1922-1970 рр.; в) третій – 1970-1990 рр.; г) четвертий – 1990-2001 рр.; д) п'ятий період – 2001 р. – і по теперішній час.

Розділ 2. «Правове забезпечення охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Правове регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, при застосуванні пестицидів та агрохімікатів» висвітлюється правова охорона якісного стану цих угідь, зокрема, при застосуванні сільськогосподарськими підприємствами та громадянами пестицидів та агрохімікатів відповідно до спеціального Закону України «Про пестициди і агрохімікати».

Підкреслюється, що в основі правової регламентації охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, від хімічного забруднення лежить принцип допустимості застосування тільки тих пестицидів та агрохімікатів, які пройшли державну реєстрацію.

Наголошується, що при застосуванні пестицидів та агрохімікатів можливий негативний вплив не тільки на земельні ділянки та власне багаторічні насадження, а й на інші об'єкти природи. Таким чином, потрібен комплексний підхід до охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, та інших природних ресурсів при застосуванні пестицидів та агрохімікатів, який можливий шляхом раціонального використання земельних ресурсів, додержання норм законодавства, відповідних нормативів, стандартів та правил. У процесі застосування пестицидів і агрохімікатів сільськогосподарськими підприємства та громадянами повинен здійснюватися комплекс заходів не тільки відповідно до регламентів, встановлених для певної ґрунтово-кліматичної зони, з урахуванням попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів, даних агрохімічного паспорту земельної ділянки, а і стану самих власне багаторічних насаджень, діагностики мінерального живлення рослин, прогнозу розвитку шкідників і хвороб.

Чинним законодавством на власників і землекористувачів, у тому числі орендарів сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, при здійсненні господарської діяльності покладені обов'язки, зокрема, щодо надання відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування інформації про застосування пестицидів та агрохімікатів, інформування цих органів про стан, деградацію та забруднення таких угідь. Отже, фактично законодавець «піклується» лише про якісний стан самих угідь. Поза його увагою залишається питання щодо стану власне багаторічних насаджень, що має бути вирішене на законодавчому рівні шляхом внесення до чинного законодавства відповідних змін та доповнень.

У підрозділі 2.2. «Особливості правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, у

процесі їх вилучення або викупу» проведено аналіз норм чинного законодавства, яке регулює процес вилучення або викупу сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Встановлено, що порядок вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, врегульований фрагментарно та базується на загальних нормах викупу земель для суспільних потреб та їх примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності.

Особливості правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, при їх вилученні (вкупі) зумовлені юридичною правовою природою зв'язку між земельною ділянкою та власне багаторічними насадженнями, що на ній ростуть. Власне багаторічні насадження (сади, виноградники, ягідники та ін.), як об'єкти живої природи, що використовуються у процесі аграрного виробництва, виступають невід'ємною складовою сільськогосподарської земельної ділянки.

Проте Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» багаторічні насадження віднесено до інших об'єктів нерухомого майна, які ростуть на земельній ділянці. Вважаючи власне багаторічні насадження об'єктом самостійного правового обігу, закон не враховує специфіку їх правового режиму. При відчуженні земельної ділянки, яка має статус сільськогосподарських угідь, що іменуються багаторічними насадженнями, власне багаторічні насадження повинні поділяти долю цієї земельної ділянки, тобто відчужуватися разом із нею. Відчуження власне багаторічних насаджень (садів, виноградників та ін.) окремо від тих сільськогосподарських угідь, у межах яких вони ростуть, має бути заборонене. При переході права на сільськогосподарську земельну ділянку власне багаторічні насадження не підлягають відокремленню від землі.

Із метою вдосконалення правової регламентації обігоздатності сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, пропонується внести зміни до чинного законодавства, надавши власне багаторічним насадженням статус складової частини даного сільськогосподарського угіддя.

У підрозділі 2.3. «Відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва як засіб охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями» проаналізовано правовий механізм відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, який

виступає одним із важливих економічних регуляторів земельних відносин в Україні та забезпечує «кількісну» охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

Правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, від їх вилучення (викупу) для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, здійснюється шляхом відшкодування втрат. Згідно з ч. 3 ст. 207 ЗК України підлягають відшкодуванню також втрати, завдані обмеженням прав власників землі і землекористувачів, погіршенням якості цих угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю різних суб'єктів, та у зв'язку з виключенням сільськогосподарських угідь із господарського обігу через встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон. Проте Закон не визначає коло осіб, які зобов'язані відшкодувати такі втрати, та тих, які можуть отримувати відповідні кошти. Втрати сільськогосподарського виробництва пов'язані з негативними наслідками для самих сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, оскільки їх площа скорочується, а цільове призначення і категорія земель змінюються. Відшкодування втрат має яскраво виражений охоронний характер та базується на компенсаційних виплатах.

Кошти, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, у тому числі і зумовлені вилученням (викупом) сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, згідно зі ст. 209 ЗК України зараховуються до відповідних бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України.

Вони мають використовуватися лише для цілей, перелік яких закріплений ч. 2 ст. 209 ЗК України. Серед узагальнених напрямків використання коштів Закон не виокремлює освоєння земель, зайнятих багаторічними насадженнями. Це дозволяє зробити висновок про необхідність конкретизації переліку таких цілей на законодавчому рівні.

Нагальність внесення змін до ст. 209 ЗК України очевидна. Дана норма має конкретизувати не тільки напрямки використання коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, а й зобов'язувати уповноважені органи витратити ці кошти на заходи, прямо передбачені законом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, що полягає у комплексній науковій розробці питань правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. На підставі ґрунтового аналізу земельного та екологічного законодавства, практики його застосування, а також вивчення наукової літератури вітчизняних та зарубіжних науковців, зроблені наступні науково-правові висновки.

1. У процесі становлення та розвитку правового регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, виокремлено п'ять відносно самостійних історичних періодів: перший – 1917-1922 рр.; другий – 1922-1970 рр.; третій – 1970-1990 рр.; четвертий – 1990-2001 рр.; п'ятий – 2001 р. – і по теперішній час. В основу періодизації покладено особливості та характер земельного ладу, існуючого у конкретний період, а також стан розвитку сільськогосподарського виробництва.

2. Правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, являє собою систему юридичних норм і здійснюваних на їх основі заходів, спрямованих на забезпечення охорони земельних ділянок, зайнятих власне багаторічними насадженнями, а також захисту від знищення чи пошкодження насаджень, що ростуть в межах цих угідь, попередження зниження продуктивних властивостей багаторічних насаджень як самостійного виду сільськогосподарських угідь для задоволення потреб сільського господарства і громадян.

3. Багаторічні насадження як самостійний вид сільськогосподарських угідь – це земельні ділянки, які призначені згідно з проектами землеустрою для закладання штучно створених тривалого циклу вирощування власне багаторічних сільськогосподарських насаджень для виробництва сільськогосподарської продукції.

4. Власне багаторічні насадження – це сільськогосподарського призначення культури тривалого циклу вирощування, які відновлюються в процесі взаємодії людини і природи, виконують екологічні функції та виступають об'єктом господарського використання і правової охорони, нерозривно пов'язані із землею, стан яких впливає на стан земельної ділянки.

5. Додаткового врегулювання потребує не тільки охорона сільськогосподарських угідь, що мають назву багаторічні насадження, а

й власне багаторічні насадження сільськогосподарського призначення. Останні підлягають охороні від пошкодження та знищення, потребують захисту від шкідників, хвороб та бур'янів.

6. Під правовою охороною власне багаторічних насаджень слід розуміти систему правових норм і здійснюваних на їх основі правових, організаційно-господарських та агротехнічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення або покращення стану власне багаторічних насаджень, їх охорону від пошкодження, знищення, інших неправомірних дій, а також негативного впливу природних процесів та антропогенної діяльності, захисту від шкідників, хвороб та бур'янів.

7. Сільськогосподарські угіддя, зайняті багаторічними насадженнями, потребують особливої комплексної охорони, оскільки йдеться про необхідність охорони не тільки землі, а й власне багаторічних насаджень як окремого специфічного відновлювального об'єкта. У складі заходів, спрямованих на забезпечення правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, слід розрізняти комплексні охоронні заходи, реалізація яких забезпечує охорону сільськогосподарських угідь та нерозривно пов'язаних із ними власне багаторічних насаджень, спеціальні заходи, які безпосередньо стосуються охорони власне багаторічних насаджень, що ростуть на сільськогосподарських угіддях.

8. Серед сільськогосподарських угідь, що іменуються багаторічними насадженнями, слід виокремлювати сільськогосподарські угіддя в широкому розумінні (земельні ділянки, зайняті будь-якими сільськогосподарськими багаторічними насадженнями) та у вузькому (земельні ділянки, зайняті багаторічними плодовими насадженнями, які юридично оформлені як сад, виноградник, ягідник тощо). Правовий режим цих груп угідь характеризується певною специфікою.

9. Охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, доцільно здійснювати переважно шляхом реалізації превентивних охоронних заходів, у тому числі шляхом розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, а також схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць.

10. До Земельного кодексу України з метою удосконалення правового регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, слід внести зміни та доповнення, які стосуються: понять «сільськогосподарські угіддя, зайняті багаторічними насадженнями», «власне багаторічні насадження», та надання статусу

цим насадженням складової земельної ділянки, на якій вони ростуть, закріплення спеціальних обов'язків власників і користувачів сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, виконання яких забезпечуватиме підвищену охорону названих угідь з урахуванням особливостей їх правового режиму, окремих положень механізму відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та ін.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Костецька О.Я. Правове забезпечення співвідношення публічних і приватних інтересів у сфері охорони земель [Текст] / О.Я. Костецька // Проблеми законності. – Вип. 95.– Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2008. – С. 138-142.

2. Костецька О.Я. Правові аспекти охорони сільськогосподарських угідь [Текст] / О.Я. Костецька // Проблеми законності. – Вип. 103. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 126-131.

3. Костецька О.Я. Актуальні питання охорони земель, зайнятих багаторічними насадженнями [Текст] / О.Я. Костецька // Проблеми законності. – Вип. 109. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. – С. 247-252.

4. Костецька О.Я. Особливості правового режиму охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями [Текст] / О.Я. Костецька // Проблеми законності. – Вип. 116. – Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2011. – С. 146-151.

5. Костецкая О.Я. Многолетние насаждения сельскохозяйственного назначения как объект правовой охраны / О.Я. Костецкая // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов (г. Курск, Российская Федерация). – 2013. – № 10. – С. 49-54.

6. Костецька О.Я. Особливості правової охорони багаторічних насаджень як сільськогосподарських угідь [Текст] / О.Я. Костецька // Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 травня 2011 р. / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К.: Вид. центр НУБіП України, 2011. – С. 333-334.

7. Костецька О.Я. Актуальні аспекти правового режиму сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями / О.Я. Костецька // Збірник тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр.

наук.-практ. конф. молодих учених та здоб. 9 листоп. 2011 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. ун-т "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого", 2011. – С. 258-260.

8. Костецька О.Я. Особливості правового режиму сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями /О.Я. Костецька // Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матер. до круглого столу 9 грудня 2011 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х.: Нац. ун-т "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого", 2011. – С. 138-141.

АНОТАЦІЇ

Костецька О.Я. Правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2014.

У дисертації розглянуто правові механізми охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Проведено комплексний аналіз особливостей правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, охарактеризовано стан наукової розробки проблеми й законодавчого забезпечення охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. З'ясовано та уточнено поняття «сільськогосподарські угіддя, зайняті багаторічними насадженнями», а також власне багаторічні насадження. Визначено поняття «правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями», та власне багаторічні насадження.

Запропонована періодизація становлення та розвитку законодавства, норми якого регулюють охорону сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Проведено класифікацію заходів, спрямованих на забезпечення правової охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями. Досліджено правові форми забезпечення охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями (при застосуванні пестицидів та агрохімікатів; у процесі їх вилучення або викупу та ін.).

У результаті дослідження сформульовано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання охорони сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями.

Ключові слова: права охорона земель, земельні ділянки, зайняті багаторічними насадженнями, сільськогосподарські угіддя, багаторічні насадження.

Костецкая О.Я. Правовая охрана сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

Диссертация посвящена комплексному исследованию особенностей правовой охраны сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями. В работе под категорией «правовая охрана сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями» предложено понимать систему юридических норм и осуществляемых на их основе мероприятий, направленных на обеспечение охраны сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями, а также защиту от уничтожения и повреждения именно многолетних насаждений, загрязнения, уменьшения продуктивных особенностей этих угодий для удовлетворения нужд сельского хозяйства.

В диссертации отдельно уделено внимание теоретико-правовым определениям «правовой режим сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями», «правовая охрана многолетних насаждений сельскохозяйственного назначения», «многолетние насаждения как самостоятельный вид сельскохозяйственных угодий».

Предложена периодизация истории развития правового регулирования отношений, объектом которых выступают сельскохозяйственные угодья, занятые многолетними насаждениями. На основе анализа нормативно-правовой базы, регулирующей правовые отношения, объектом которых выступают указанные сельскохозяйственные угодья, установлено ряд особенностей становления и формирования правового режима исследуемой категории земель.

Проведено комплексное исследование мер, направленных на

обеспечение правовой охраны сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями.

Предложена периодизация становления и развития законодательства, нормы которого регулируют охрану сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями. Приведена классификация мероприятий, направленных на обеспечение правовой охраны сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями. Исследованы правовые формы обеспечения охраны сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями (при применении пестицидов и агрохимикатов; в процессе их изъятия или выкупа и др.).

В результате исследования сформулированы рекомендации по усовершенствованию правового регулирования охраны сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями.

Ключевые слова: правовая охрана земель, земельные участки, заняты многолетними насаждениями, сельскохозяйственные угодья, многолетние насаждения.

O. Y. Kostetskaya. Legal protection of agricultural land occupied by perennial plantation – Manuscript copyright.

Dissertation for the degree of candidate of juridical sciences, specialty 12.00.06 – land law; agrarian law; environmental law; natural resource law. – Yaroslav Mudryi National law university, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

The thesis deals with the legal mechanisms of protection of agricultural land occupied by perennial plants. In the work the author made the comprehensive analysis of the characteristics of the legal protection of agricultural land occupied by perennial plants was made, the current condition of scientific research of the legislative provision and protection of agricultural land occupied by perennial plants. It was adjusted and specified the concept of agricultural land occupied by perennial plants and perennial plants on site. The concept of legal protection of agricultural land occupied by perennial plants, perennial plants was defined.

The periods of formation and development of legislation, the rules which govern the protection of agricultural land occupied by perennial plants were proposed. Classification of measures aimed at ensuring the legal protection of agricultural land occupied by perennial plants was conducted. The legal forms of the protection of agricultural land occupied by perennial plants (the application of agro-chemicals, in the process of withdrawal or redemption, etc.) were examined.

The recommendations to improve legal regulation of agricultural land occupied by perennial plants were formulated.

Key words: legal protection of land, agricultural land occupied by perennial plants, agricultural land, perennial plants.